

Волянська Олена Володимирівна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: volyanskaya@ua.fm
ORCID ID: 0000-0002-5907-7710

Підкуркова Ірина Валеріївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: podkurkovairina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4797-3718

ЕВОЛЮЦІЯ КРИТЕРІЇВ КЛАСОВОГО СИМВОЛІЗМУ В СУЧАСНИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ

Стаття присвячена дослідженню еволюції соціологічних поглядів на проблему соціальної нерівності з метою визначення нових критеріїв класової диференціації і їх символічних змістів. Переосмислення соціальної нерівності створює поле теоретичних дискусій і емпіричних досліджень щодо критеріїв формування класових диспозицій. Зазначається, що в просторі глобалізаційних процесів стираються звичні відмінності між класами, і класичні інструменти вимірювання класу виключно економічними і професійними критеріями більше не підходять, оскільки в інформаційному суспільстві класова диференціація груп більше не будується на символах показного споживання, а має часто світоглядні символи.

Ключові слова: соціальна нерівність, класи, соціальна стратифікація, критерії визначення класу, соціальна структура, символи класу.

Проблема соціальної стратифікації є ключовою в соціології. Переосмислення нерівностей у просторі глобалізаційних процесів створює поле теоретичних дискусій та емпіричних розвідок щодо критеріїв формування класових диспозицій. В своєму описі сучасного стану дебатів про світові нерівності С. Бабенко зазначає, що вочевидь відбувається переорієнтація методів емпіричних досліджень соціальних нерівностей, у тому числі порівняльних. Перш за все, завдяки розробці та впровадженню індексів вимірювання нерівностей та створення банку даних світової статистики (індекси Джині, ВВП на душу населення, індекс людського розвитку, тощо), – виникає можливість порівняльного аналізу рівнів нерівності населення країн та регіонів світу у різних

вимірах на загальних принципах вимірювання у глобальному масштабі. Також ця статистика дає можливість описувати динаміку зміни нерівностей, хоча період охопту цієї динаміки обмежений запровадженням узагальнених способів збору статистичних даних як в окремих країнах, так і оновленнями й удосконаленнями методик узагальнення даних, які впроваджувались останнім часом. Так, деякі зміни у вирахування індексів, що складають індекс людського розвитку (ІЛР) було внесено науковцями у 2009 р., й індекси вимірювання доходу, і відповідно загальний індекс людського розвитку було перераховано за узагальненою методикою [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні проблема нерівностей досліджується давно та досить продуктивно. Індикаторами виміру класів в різних дослідженнях вітчизняних соціологів стають різні параметри і демографічні, і соціальні, і психологічні. Так, А. Бова виділяє середній вік в межах типу, індекс багатства, самооцінку економічних умов в сім'ї, індекс задоволеності життям, психологічний стрес [2]. Н. Коваліско вважає домінантною в дослідженні стратифікаційних порядків кон'юнкцію «позиції & диспозиції», що дозволяє виявити і пояснити специфіку поведінки індивідів і спільнот, які діють тим чи іншим чином, оскільки вони представляють собою носіїв певного габітусу (як сукупності диспозицій). Диспозиції ж є продуктом минулого досвіду і присутні в соціальних агентах як схеми сприйняття, мислення і дії [3–5]. Разом з Русланом Савчинським вони обумовлюють застосування в дослідженнях українського суспільства багатовимірного ієрархічного підходу, а саме через аналіз прибутку, рівня освіти, стану у владі, самооцінку фінансового становища, самоідентифікацію, тобто враховується поєднання об'єктивних і суб'єктивних критеріїв [6]. Світлана Оксамитна, Сергій Макеєв, Станіслава Бродська досліджують відтворення соціальної нерівності, її глибини і динаміки крізь призму особливостей інституційних правил і практик, властивих сучасному українському суспільству, розглядають соціальний клас як фактор диференціації життєвих шансів (веберіанський концепт) [7–10]. Ольга Іващенко у вивченні нерівності пропонує виділяти низку значущих рис соціальної та економічної поведінки українців при конвергенції культури виживання і культури споживання [11–12]. Олег Оберемко вважає, що отождоження з соціоструктурними спільнотами (самоідентифікація з класом) є скоріше не компенсацією соціальної депривації, а ресурсом соціального оптимізму [13]. Мелвін Л. Кон, Валерій Хмелько, Володимир Паніотто, Го-Фунг Гунг розглядають співвідношення соціальної структури й особистості в період радикальних соціальних змін, а саме тимчасові кореляції двох основних вимірів особистості – орієнтації на самостійність в ухваленні рішень і суб'єктивне благополуччя/неблагополуччя; а також інтелектуальну гнучкість [14]. Анжела Патракова виявляє взаємозв'язок між класовою позицією і цін-

нісними орієнтаціями, зокрема рівнем тривожності, соціального визнання, впевненості у власних силах, задоволеності в житті і в роботі [15]. Хенрік Доманський та Ліна Малюк критеріями поділу вважають сприйняття соціальної нерівності, зокрема розглядають культурну та економічну лібералізацію як орієнтації середнього класу, визначаючи що посткомуністичні суспільства виявляються в меншій мірі прихильними ліберальним цінностям, ніж країни Заходу [16–17].

У дослідженні центру Розумкова «Середній клас в Україні: уявлення і реалії» до основних критеріїв соціальної стратифікації відносять *політичний, економічний, соціокультурний потенціал та соціальний престиж* особистості [18]. Н. Мороз зазначає, що, виходячи з практичного досвіду міжнародного співтовариства, критеріями визначення класу є: матеріальні чинники – середні для даного регіону рівень доходу, структура витрат і споживання, обсяг накопичених заощаджень і рівень майнового забезпечення; нематеріальні чинники – освіта, професійний і кваліфікаційний статус, посадова позиція; суб'єктивні чинники – стійка самоідентифікація із класом, позитивне сприйняття ступеня власної адаптованості до ринкових реформ, орієнтація на цінності власних досягнень [19].

Одним з ключових аспектів постсоціалістичних культурно-ідеологічних трансформацій є зміна публічно визнаного сенсу категорії «багатство». Можна сказати, що ця категорія стала віссю значень і смислів, що рухали економічні та політичні перетворення останніх 30 років. Переоцінка, вірніше, зміна значення категорії «багатство» (і публічно визнаних і декларованих значень, і актуальних для повсякденних діячів смислів) пов'язане зі складними і болісними переживаннями, властивими перехідним станам суспільства і культури [20].

Як показує досвід на сьогодні глобалізовані нерівності не вміщуються в класичні інструменти вимірювання середнього класу виключно економічними та професійними критеріями (як це було зручно робити в індустріальну хвилю), оскільки в інформаційному суспільстві класова диференціація груп набуває розмиті та зачасту світоглядні межі. Дана стаття присвячена еволюції соціологічних поглядів щодо проблеми соціальної нерівності з *метою* визначення нових критеріїв класової диференціації та їх символічних змістів.

Виклад основного матеріалу. Найуніверсальнішими є три основних підходи до вивчення соціально-класової структури суспільства: марксистський, неовеберіанський та культурно-символічний. За допомогою *марксистського підходу* з'являється можливість показати причину соціально-класової динаміки у змінах в матеріальному житті суспільства (урбанізації, трудовій мобільності тощо), пояснити появу соціальних груп зміною соціально-економічного устрою. *Неовеберіанський підхід* дозволяє розкрити специфічний

соціальний бік напряму соціально-структурних змін, обумовлений не тільки наявністю людських та матеріальних ресурсів, політичними відносинами, що склалися у суспільстві, між поколіннями зв'язками, соціальними відносинами, менталітетом, традиціями, політичною активністю, відношенням до влади, а й здатністю влади зберігати свій вплив шляхом ідеологічного впливу на маси за допомогою соціального конструювання соціальної структури суспільства як реальної та відповідної суспільному благу. *Культурно-символічний підхід* акцентує увагу на формах і способах самоідентифікації індивідів, груп і класів, що виражені в ціннісно-світоглядній системі цих соціальних спільнот [21].

Одна з корисних форм класифікації соціальної ієрархії – це її поділ на ранговий й класовий типи, який поширився в американській соціології в 1950-і роки. Ранговій системі нерівності відповідає фіксована система рангів. Ранги взаємовиключні: не можна належати до двох відразу.

У сучасних суспільствах рангова система покриває тільки деяку сферу або деяку частину людського життя, зазвичай пов'язану з роботою або професією. Зрозуміло, коли капітан зобов'язаний підкорятися майору, а коли не зобов'язаний. Зрозуміло, як майора можна розпізнати: за кількістю зірочок і по тому, які це зірочки на погонах. Зрозуміло, що буде, якщо надіти на себе майорські зірочки, не будучи майором, і спробувати командувати батальйоном: сила закону втрутиться і покарає кожного, хто таким чином неправильно присвоїв собі чужий ранг.

Класова система не така. Класи – аморфні спільності. Ми знаємо, що вони утворюють ієрархію: люди розрізняються за багатством, вшануванням, престижем. Ми враховуємо їхнє існування, роблячи дуже багато життєвих відборів (наприклад, з ким дружити або з ким одружитися, кому має сенс запропонувати дружбу або руку і серце, а хто свідомо не захоче мати з нами нічого спільного).

У випадку з класами немає ніякого закону, який визначав би, скільки є класів, які це класи, хто належить до якого класу, як потрібно розрізнити ці самі класи, яке буде покарання для того, хто видав себе за представника класу, до якого не належить насправді. В якомусь сенсі закон навіть заперечує їх існування. Перед законом усі рівні. Більшість західних законів засновані на конституції, яка стирає такого роду якісні відмінності між людьми.

Відповідно, на відміну від рангів, ми не можемо знайти якогось точного, надійного, загальновідомого, гарантованого силою закону способу визначити, хто до якого класу належить. Насправді ми побачимо далі, що класи в силу своєї природи чинять опір будь-якій спробі дати їм жорстке визначення.

Соціологи, особливо марксистичні, але не тільки вони, на протязі всього ХХ ст. прагнули знайти якесь аналітичне визначення класу, яке вловлювало

б основний, базовий атрибут. Класичне марксистське визначення вказує на власність на засоби виробництва як на основну ознаку, що визначає класову приналежність, але якщо ми спробуємо жорстко слідувати цій дефініції, то вийде, що робітник, який отримав одну акцію свого підприємства, автоматично став капіталістом. При тому, що багато капіталістичних підприємств в 1960-1970-і роки роздавали акції робочим, щоб їх якимось змусити відчувати свою причетність і, можливо, спеціально утруднити життя соціалістичним агітаторам. Чи змінювалася від цього класова система? Навряд чи.

В кінцевому рахунку, як і часто в соціології, ми приходимо до того, що клас, до якого об'єктивно належить індивід, – це клас, представником якого його погоджуються вважати оточуючі. Класова приналежність – це сукупність статусних сигналів, які сприймаються оточуючими. У цьому сенсі вивчення класової структури – це вивчення того, як люди в ній орієнтуються, як вони розрізняють, хто займає яку шабель, хто знаходиться вище, а хто нижче, і як вони, в свою чергу, вивчають, як інші люди в ній орієнтуються. В якомусь сенсі, намагаючись розібратися в своєму відносному положенні, вони роблять ту ж роботу, що і соціологи, намагаючись зрозуміти, як інші люди вибудовують відносну ієрархію. Людині безглуздо доводити, що вона об'єктивно є представником класу А, якщо ніхто її не готовий такою визнати; тому їй важливо зрозуміти, які сигнали зчитують інші. І щоб остаточно все заплутати, сама здатність до зчитування сигналів є класовим символом, причому, як ми далі побачимо, одним з найнадійніших і важливих.

Все це не означає, що ресурси, якими володіє індивід, – гроші, наприклад, або походження там, де воно вважається важливим, – не мають значення для визначення класової приналежності. Але вони є в кінцевому рахунку лише ресурсами для створення враження про цю приналежність, не більше того. І вони не важливіші для кінцевого результату, ніж мистецтво управління враженням.

Перше дуже велике дослідження і соціального класу, і його символів, побачених під цим кутом, було зроблено в 1940-ті роки американським соціологом Вільямом Ллойдом Уорнером, який обстежив маленьке новоанглійське містечко Ньюберіпорт де мешкало приблизно 12 тис. дорослих жителів. Це було одне з наймасштабніших соціологічних досліджень, які взагалі коли-небудь проводили. Було опитано всіх 12 тис. дорослих жителів, декого не по разу. Уорнер зміг описати класову приналежність всіх цих 12 тис. осіб. Одним з учасників цього дослідження був канадсько-американський соціолог Ервінг Гофман, якому, як і всім аспірантам Уорнера, потрібно було вчитися на око розрізняти класову приналежність.

В Уорнера була схема з шести класів, які, як він вірив, розрізняють ньуберіпортці: вищий-вищий, нижчий-вищий і так далі до нижчого-нижчого.

Його аспірантам потрібно було навчитися самим визначати клас індивіда за ознаками, які відповідають кожному окремому класу. Але Гофман пішов далі простої каталогізації символів. Він намагався зрозуміти, як сам процес ідентифікації класу на підставі його символів визначає, які сигнали перетворюються в класові символи, а які ні, і ввів одне розрізнення, яке й означило всю його подальшу наукову спадщину, це протиставлення між інформацією, що свідомо передається і тією, що видається самохіть.

Всі сигнали, які повідомляють про приналежність до класу, тяжіють до одного з двох полюсів. На одному знаходиться інформація, яка добровільно передається, наприклад фраза «Я належу до вищого класу», яку ви можете сказати співрозмовнику. Це щось таке, що повністю знаходиться під вашим контролем. Ви знаєте, яку інформацію повідомили, і могли б, якби захотіли, повідомити іншу. Інформація, яка надходить у вербальній формі, повністю контролюється своїм джерелом.

На іншому полюсі знаходиться інформація, яка безсвідомо видається, яку люди не контролюють. Гофман взагалі дивився на людей як на джерело інформації, як на свого роду канал, з якого ця інформація надходить назовні. У випадку з несвідомою інформацією її складно приховати. Дуже складно спотворити інформацію про свій зріст. Його можна трохи збільшити, але ось зменшити практично неможливо. Конкретні сигнали, що повідомляють про клас, можуть тяжіти до будь-якого з двох цих полюсів. Є інформація, яку люди повідомляють про себе, а є інформація, яка виходить мимоволі, тому що вони не можуть її зупинити. І чим більше навколишні думають, що індивід не може запобігти витіканню цієї інформації, тим більше вони в неї вірять. Як при розслідуванні, є інформація, яку повідомляє про себе індивід, але слідчий не дуже в неї вірить. А є та, яка записана в документах, він вірить в неї більше, тому що документ складніше підробити. А є відбитки пальців, яким вірять абсолютно, тому що відбитки пальців, наскільки відомо, поки підробити неможливо. Те ж саме з усією іншою інформацією про соціальні класи: найцінніша інформація – та, над якою індивід не має контролю.

Гофман припустив, що чим краще інформація захищена, тим більша ймовірність, що вона перетвориться в класовий символ і буде використовуватися для сортування індивідів. Але є різні форми захисту інформації, і Гофман якраз почав каталогізувати ці системи. По-перше, є моральні обмеження. Більшості людей не дуже приємно, коли навколишні в них розчаровуються, і тому в стабільній класовій системі рідко у кого виникає спокуса видати себе за представника зовсім іншого класу через страх викриття і небажання викликати чиесь розчарування. По-друге, є ще свого роду органічні обмеження. Коли людина демонструє багатство, чим дорожче коштує предмет, тим надійнішим символом він є, тим більше в ньому компонентів видаваної інфор-

мації і менше переданої. У цьому сенсі мобільний телефон набагато слабший символ, ніж яхта. По-третє, існують культурні бар'єри. Деякі навички або ознаки дуже складно підробити, наприклад гарну освіту, володіння мовами, гарний смак. Коштовність освіти пов'язана не тільки з вартістю університетського навчання, але й з тим, що під час навчання родина витрачала гроші на утримання дорослої людини і не кожна сім'я може собі це дозволити.

Стабільні, усталені вищі класи викотривують такі соціалізаційно-культурні бар'єри ще й тому, що вони в деякому роді містифікують їх походження. Багатство як таке викликає заздрість і питання про те, чому в когось є більше за інших. Але якщо багатство супроводжується якимись додатковими атрибутами, які дозволяють інтерпретувати його як наслідок особистої винятковості, а не сліпої вдачі або моральної неохайності, воно перестає викликати питання. Якщо людина одночасно різнобічно освічена і багата, то вибудовується асоціативний ланцюжок: багатий тому, що аристократ, освічений тому, що розумний. Те, що розумні стають багатими, може викликати образу на долю з боку тих, кому не пощастило народитися розумним, але навряд чи викликає бажання зробити революцію. І тому будь-яка стабільна еліта починає зводити навколо себе, перш за все, культурні бар'єри, переконуючи весь інший світ в тому, що насправді в корені їх привілеїв лежить не те, що вони багаті, а те, що вони розумні, освічені і вишукані. Має значення не власність, а порода. «Хороші» класові символи, які мають можливість закріпитися і відтворитися, – це символи, які допускають містифікації такого роду.

Проте класові символи динамічні, деякими з часом нехтують, а деякі набувають сили. Є три види кар'єри символів класового статусу, які згадує Гофман в ранніх статтях [21]. Перш за все, вони можуть прийти в занепад разом з групою, яка на них спирається. Коли колишній панівний клас, який займав колись привілейовані економічні позиції, втрачає їх, йому доводиться стверджувати своє домінування, все більше і більше спираючись на ці соціалізаційно-культурні символи. Але в кінцевому рахунку це стає занепадом і самої групи, і її символів, тому що вони стають комічними: замість успіху вони все більше асоціюються з занепадом.

Друга складність з символами – їх затверджує група. Учитель фехтування і вчитель танців як професії виникають для того, щоб прищеплювати аристократам потрібні навички, але вони вміють і танцювати, і фехтувати краще, ніж ці аристократи. Галілея запрошують ставити досліди для того, щоб двір і монарх, при яких він ці досліди ставить, затвердили таким чином свій політичний престиж, могли показати свою освіченість, раціональність, причетність до таємниць світобудови. Але вони мимоволі піднімають тим самим і статус самого Галілея, який є явно освіченішим за свого патрона. І люди

мистецтва користуються тією міфологією, яку створили спочатку для інших, для того щоб принижувати вже цих інших. В якийсь момент художники починають зневажати буржуа, а потім буржуа самі почасти сприймають цей погляд на себе, починають пишатися дружбою з богемою і переймати її манери поведінки. Про це зазначає вже соціолог П'єр Бурдьє [22–24].

У книзі «Розрізнення: соціальна критика судження» (1979), присвяченій в основному соціальній структурі, Бурд'є вивчає формування естетичного смаку до творів культури з точки зору економічних і культурних відмінностей, що існують у французькому суспільстві. На великому емпіричному матеріалі Бурд'є показує, що естетика не підкоряється якомусь об'єктивному набору законів, а відповідає статусним ієрархіям, хоча і не зводиться до них. Бурд'є розглядає питання, що сходить до Канта, і приходить до висновку, що естетика завжди прив'язана до життєвого стилю і положення індивіда в соціальному просторі. Смак (до мистецтва, до їжі тощо) є проявом культурного капіталу. Він відображає соціальну позицію агента в соціальній ієрархії та проявляється в габітусі, а значить, і в людському тілі. Проте естетика не просто детермінована соціальною позицією, а сама наділяє її цінністю і сенсом [22].

Існують різні життєві стилі різних класів. Наприклад, робітники не визнають абстрактного мистецтва і вважають за краще в мистецтві реалізм. Мистецтво повинно бути корисним і без зайвої «витонченості». Ставлення до їжі принципово схоже на їх розуміння мистецтва. Для робочих їжа має бути поживною, тобто корисною й ефективною, і часто «важкої» і жирної, при цьому не приділяється увага гігієні харчування. Схильність до корисності виявляється і в типі одягу робітників, який, в першу чергу, є функціональним. Схожим чином вони відносяться і до свого тіла, сприймаючи його як інструмент. Спорт для робітників служить виключно нарощуванню фізичної сили. Це відрізняє їх від представників середніх і вищих класів, які віддають перевагу альпінізму та тенісу, для яких тіла повинні бути гнучкими, стрункими і рухливими [23].

Таким чином, спосіб життя робітників формує в першу чергу прагнення до функціональності, що веде до відсутності елегантності. Ставлення до мистецтва є наслідком диспозицій габітусу робочих; диспозиції самі виробляють габітус з їхнього способу життя. Життя робітників у реальності виявляється підлеглою режимові необхідності й породжує диспозиції, в яких панують цінності корисного і необхідного [24].

Тут Бурд'є частково ґрунтується на ідеях Торстейна Веблена з «Теорії дозвільного класу». Однак Веблен безпосередньо пов'язував культурні практики з соціальними ієрархіями, застосовуючи термін «показне споживання» – бренди, дорогі часи, престижні авто – є саме предметами такого стилю [25].

Він розглядав життєві стилі як щось об'єктивно існуюче й те, що усвідомлюється самими їх носіями. Бурд'є ж бажає інтеріоризувати і неусвідомлений характер культурних практик, які втілюються в життєвих стилях за допомогою габітусу.

І нарешті, там, де символ захищений не стільки органічними або глибоко соціалізованими обмеженнями, скільки доступом до інформації, він переживає цикли моди. Це як раз символи, які говорять щось про індивіда лише остільки, що він показує, що вміє їх зчитувати: слідує моді, ми показуємо, що знаємо, що є модним. Однак у міру того, як знання поширюється, об'єкти виходять з моди. Деякі предмети позначають належність до вищих сфер, тому що вони нові. В міру того як нижчі переймають якісь звичаї вищих, що іноді займає роки, а іноді дні, вищі змушені знаходити для себе нові символи. Нормальні цикли моди на такі речі, як кольори, фільми або якісь художні твори, можуть бути досить короткими. Таким чином, символи класового статусу постійно знаходяться в русі.

Деяке обмеження роботи Гофмана полягає в тому, що він розглядає символи як загальну сукупність сигналів приналежності до класу, як якесь таке середнє арифметичне з різних символів, а це, очевидно, не так. Скажімо, дорогий годинник буде виглядати зовсім інакше в залежності від того, що ми ще знаємо про добробут індивіда. Якщо ми знаємо, що вартість годинника явно перевищує фінансові можливості свого володаря, або є підробкою, або куплений в кредит, або взагалі не узгоджується з усім його іншим видом, то з символу статусу він трансформуються в щось прямо протилежне, перетворюючи свого власника в дешевого позера. Особливо поганим враження буде, якщо нам здасться, що власник спеціально прагне залучити до нього нашу увагу. Статусні сигнали завжди сприймаються як частина ширшої історії, в яку вбудовується вся готівкова інформація про індивіда і яка включає в себе припущення про мотиви, про ту інформацію, яку думаємо ми, і тією, якою, як індивід думає, ми володіємо.

У деякому роді здатність уникати випускання символів класового статусу протягом тривалого часу сама по собі є символом класового статусу, причому одним з найкращих. З приводу будь-якого споживчого вибору ми можемо задатися питанням, чому було обрано це, а не щось інше. Ціна зазвичай є одним з можливих пояснень: людина купила якийсь об'єкт, тому що не вистачило грошей на більш дорогую альтернативу. Мистецтво безпомилково вибирати такі об'єкти характеризує одну з груп еліти в сучасних суспільствах – тих, кого Бурд'є назвав «вищим класом з переважанням культурного над економічним». Таким чином одним з класових символів стає хороший смак.

А в епоху, коли завдяки масовому споживанню вищій і середній клас можуть дозволити собі одні й ті ж бренди, багатії відмовляються від матеріальних символів статусу. Дослідниця Елізабет Керрід-Халкетт називає цю тенденцію – «непоказним споживанням» – на протигагу «показному», яке було характерно для вищих верств суспільства в попередню епоху.

Найцінніше в непоказному споживанні якраз те, що його не бачить середній клас, проте бачать інші представники еліти. Керрід-Халкетт каже, що таким чином «обрані» сигналізують один одному про свій культурний капітал і затверджують свій статус. Це спосіб «відтворення привілеїв», які неможливо дістати, вихваляючись розкішшю. Демонстрація знань є вираженням культурного капіталу, дозволяючи людині підніматися по соціальних сходах і обзаводитися зв'язками. Таким чином, непоказне споживання забезпечує і зберігає соціальний статус, навіть якщо і не допомагає його продемонструвати. На сьогодні цілком логічний символ високого статусу, який відноситься до непоказного споживання – здоров'я і краса.

Висновки. Таким чином, соціальна структура розвинутих суспільств поступово переходить в тінь, маскуючи свої символи під непоказне споживання, те, що стає статусним вже не відноситься до матеріальних речей: це символи певного світогляду, самореалізованості, можливості жити своїми цілями та цінностями, бути корисним, пити чисту воду, займатися улюбленою справою, тобто символи непоказного здорового способу життя, далекого від очей Гугл навігації та модних серійних течій. Що відкриває для дослідників соціальної структури нове поле дискусій щодо методів та інструментів виміру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко С. Соціальна нерівність в оцінках населення України (за результатами міжнародного дослідження ISSP 2009 року) / за ред. О. Іващенко. Київ: Інститут соціології НАН України, Київський міжнародний інститут соціології, Інститут політики, Центр «Соціальні індикатори», 2009. 44 с.
2. Бова А. Доходи і домагання: порівняльне дослідження в чотирьох європейських країнах. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2009. № 1. С. 158–168.
3. Коваліско Н. Домінантна кон'юнкція у вивченні стратифікаційних порядків: позиції & диспозиції. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2010. № 1. С. 123–135.
4. Коваліско Н. Соціальна стратифікація: теоретичні та методичні основи дослідження на регіональному рівні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2006. № 3. С. 137–152.
5. Коваліско Н. Теорія практик, практики і дослідження стратифікаційних порядків. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2010. № 2. С. 49–63.

6. Коваліско Н., Савчинський Р. Багатомірний аналіз соціальної стратифікації сучасного українського суспільства (регіональний аспект). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2007. № 3. С. 5–37.
7. Макеев С., Оксамитна С. Концепція інституційно відтворюваних соціальних нерівностей. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 4. С. 32–49.
8. Оксамитна С. Інституційне середовище відтворення соціальної нерівності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 4. С. 4–28.
9. Оксамитна С. Соціально-класові основи освітньої нерівності в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 3. С. 116–136.
10. Оксамитна С., Бродська С. Соціальний клас як фактор диференціації життєвих шансів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 24–42.
11. Іващенко О. Про анатомії економічної нерівності в сучасній Україні: соціологічні дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 4. С. 29–55.
12. Іващенко О. Соціологія вартості (повсякденного) життя в сучасній Україні: в пошуках джерел. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 3. С. 84–112.
13. Оберемко О. Популярність соціально-структурної ідентифікації: ресурс або компенсація? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 4. С. 94–112.
14. Кон М., Сломчинський К., Паниотто В., Хмелько В., Го-Фунг-Гунг та ін. Соціальна структура та особистість у процесі радикальних змін: аналіз України в період трансформацій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2005. № 3. С. 24–64.
15. Патракова А. Соціально-класові позиції та ціннісні орієнтації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 1. С. 169–185.
16. Малюк Л. Загальна і відмінна в сприйнятті соціальної нерівності населенням різних країн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 1. С. 97–120.
17. Доманський Х. Формування середнього класу в Польщі: рушійні сили та перешкоди. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 3. С. 52–80.
18. Середній клас в Україні: уявлення і реалії. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf (дата звернення 1.10.2019).
19. Мороз Н. Середній клас як необхідна умова розвитку громадянського суспільства в Україні. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/57273/12-Moroz.pdf?sequence=1> (дата звернення: 1.10.2019).
20. Сорока Ю., Зуб Т. Відмова від багатства і зміни в сприйнятті соціальної нерівності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2008. № 1. С. 222–236.
21. Смирнова Р.А. Проблемы социальной дифференциации белорусского общества. *Социологический альманах*. 2017. №8. С. 365–373.
22. Гофман Э. Символы классового статуса. *Логос*. 2003. № 4–5 (39). С. 42–53.
23. DeNora T. Aesthetics. *The Cambridge Dictionary of Sociology* / general editor, Bryan S. Turner. Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press, 2006. P. 8–9.
24. Turner B.S. Body and Cultural Sociology. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* / edited by George Ritzer. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2009. P. 324–328.
25. Веблен Т. Теория праздного класса. Москва: Прогресс, 1984. 368 с.

REFERENCES

1. Babenko, S. (2009). *Sotsialna nerivnist v otsinkakh naseleння Ukrainy (za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia ISSP 2009 roku) / za red. O. Ivashchenko*. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, Kyivskiy mizhnarodnyy instytut sotsiologii, Instytut polityky, Tsentr «Sotsialni indykatory» [in Ukrainian].
2. Bova, A. (2009). Dokhody i domahannia: porivnialne doslidzhennia v chotyrokhyevropeiskyykh krainakh. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 1*, 158–168 [in Ukrainian].
3. Kovalisko, N. (2010). Dominantna koniunktsiia u vyvchenni stratyfikatsiinykh poriadkiv: pozytsii & dyspozytsii. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 1*, 123–135 [in Ukrainian].
4. Kovalisko, N. (2006). Sotsialna stratyfikatsiia: teoretychni ta metodychni osnovy doslidzhennia na rehionalnomu rivni. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 3*, 137–152 [in Ukrainian].
5. Kovalisko, N. (2010). Teoriia praktyk, praktyky i doslidzhennia stratyfikatsiinykh poriadkiv. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 2*, 49–63 [in Ukrainian].
6. Kovalisko, N., Savchynskiy, R. (2007). Bahatomirnyi analiz sotsialnoi stratyfikatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva (rehionalnyi aspekt). *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 3*, 5–37 [in Ukrainian].
7. Makeiev, S., Oksamytna, S. (2011). Kontsepsiia instytutsiino vidtvoriuvanykh sotsialnykh nerivnosti. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 4*, 32–49 [in Ukrainian].
8. Oksamytna, S. (2010). Instytutsiine seredovyshe vidtvorennia sotsialnoi nerivnosti. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 4*, 4–28 [in Ukrainian].
9. Oksamytna, S. (2006). Sotsialno-klasovi osnovy osvithoi nerivnosti v Ukraini. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 3*, 116–136 [in Ukrainian].
10. Oksamytna, S., Brodska, S. (2004). Sotsialnyi klas yak faktor dyferentsiatsii zhyttievykh shansiv. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 4*, 24–42 [in Ukrainian].
11. Ivashchenko, O. (2010). Pro anatomii ekonomichnoi nerivnosti v suchasni Ukraini: sotsiologichni doslidy. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, 4*, 29–55 [in Ukrainian].
12. Ivashchenko, O. (2011). Sotsiologhiia vartosti (povsiakdennoho) zhyttia v suchasni Ukraini: v poshukakh dzherel. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, 3*, 84–112 [in Ukrainian].
13. Oberemko, O. (2006). Populiarnist sotsialno-strukturnoi identyfikatsii: resurs abo kompensatsiia? *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, 4*, 94–112 [in Ukrainian].
14. Kon, M., Slomchynskiy, K., Panyotto, V., Khmelko, V., Ho-Funh-Hunh and others (2005). Sotsialna struktura ta osobystist u protsesi radykalnykh zmin: analiz Ukrainy

- v period transformatsii. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 3, 24–64 [in Ukrainian].
15. Patrakova, A. (2009). Sotsialno-klasovi pozytsii ta tsinnisni orientatsii *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 1, 169–185 [in Ukrainian].
 16. Maliuk, L. (2011). Zahalna i vidminne v spryiniatti sotsialnoi nerivnosti naseleнням riznykh krain. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 1, 97–120 [in Ukrainian].
 17. Domanskyi, Kh. (2006). Formuvannia serednoho klasu v Polshchi: rushiini syly ta pereshkody. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 3, 52–80 [in Ukrainian].
 18. Serednii klas v Ukraini: uiavlennia i realii. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf [in Ukrainian].
 19. Moroz, N. Serednii klas yak neobkhdna umova rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/57273/12-Moroz.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
 20. Soroka, Yu., Zub, T. (2008). Vidmova vid bahatstva i zminy v spryiniatti sotsialnoi nerivnosti. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 1, 222–236 [in Ukrainian].
 21. Smirnova, R.A. (2017). Problemy social'noj differenciacii belorusskogo obshhestva. *Sociologicheskij al'manah – Sociological Almanac*, 8, 365–373 [in Russian].
 22. Gofman, Je. (2003). Simvoly klassovogo statusa. *Logos – Logos*, 4-5 (39), 42–53 [in Russian].
 23. DeNora T. (2006). Aesthetics. In Turner, B.S. (Ed.). *The Cambridge Dictionary of Sociology* (pp. 8–9). Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press.
 24. Turner, B.S. (2009). Body and Cultural Sociology. In Ritzer, G. (Ed.). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (pp. 324–328). Malden, MA: Blackwell Publishing.
 25. Veblen, T. (1984). *Teorija prazdnogo klasa*. Moskva: Progress [in Russian].

Волянская Елена Владимировна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков, Украина

Подкуркова Ирина Валерьевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков, Украина

ЭВОЛЮЦИЯ КРИТЕРИЕВ КЛАССОВОГО СИМВОЛИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИЯХ

Статья посвящена исследованию эволюции социологических взглядов на проблему социального неравенства с целью определения новых критериев классовой дифференциации и их символических содержаний. Переосмысление социального

неравенства создает поле теоретических дискуссий и эмпирических исследований по поводу критериев формирования классовых диспозиций. Отмечается, что в свете глобализационных процессов стираются привычные отличия между классами, и классические инструменты измерения класса исключительно экономическими и профессиональными критериями больше не подходят, поскольку в информационном обществе классовая дифференциация групп больше не строится на символах показного потребления, а имеет часто мировоззренческие символы.

Ключевые слова: социальное неравенство, классы, социальная стратификация, критерии определения класса, социальная структура, символы класса.

Volianska Olena Volodymirivna, PhD (Sociological Science), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Pidkurkova Iryna Valeriivna, PhD (Sociological Science), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Sciences, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE EVOLUTION OF THE CRITERIA OF CLASS SYMBOLISM IN MODERN SOCIOLOGICAL THEORIES

Problem setting. *Rethinking inequality in the space of globalization processes creates a field of theoretical discussion and empirical researches regarding the criteria for the formation of class dispositions. As experience shows, globalization erases the usual differences between classes and classical instruments for measuring the middle class exclusively by economic and professional criteria (as it was convenient to do in the industrial wave) are no longer suitable, since in the information society the class differentiation of groups is no longer based on symbols of affected consumption, but it often has ideological symbols.*

Paper objective. *This article is devoted to the evolution of sociological views on the problem of social inequality in order to define new criteria for class differentiation and their symbolic meanings.*

Paper main body. *One of the key aspects of the post-social cultural and ideological transformations is the sense of the category of “riches”. The number of categories has become greater and more significant, and economic and political restructuring of the remaining 30 years. The mean value of the category of “reaches” associated with difficult experiences characterized by cultural and social transformations. Today, the middle and upper classes no longer differ in their behavior in the field of consumption.*

However, class symbols are dynamic, some disappear and some increase. There are three types of career symbols of class status that E. Goffman recalls in earlier articles. First of all, they can weaken with the group that relies on them. When a former ruling

class, which once held privileged economic positions, loses them, it has to declare its dominance, create cultural symbols.

The second difficulty with the characters – they are approved by the group. At some point, artists who created content for the aristocracy, begin to despise the bourgeois, and then the bourgeois begin to take pride in friendship with the bohemian and adopt her demeanor. The sociologist Pierre Bourdieu studied the formation of an aesthetic taste for the works of culture. On the large empirical material, Bourdieu showed that aesthetics does not obey any objective set of laws, but conforms to status hierarchies, though not reduced to them.

Conclusions of the research. *Thus, the social structure of developed societies gradually goes into the shadows, disguising their symbols for indiscriminate consumption. What becomes status is no longer relevant to material things: these are symbols of a certain worldview, an image of an unsightly healthy lifestyle, far from the eyes of Google's navigation and trendy serial currents. This opens up a new field of debate for social structure researchers regarding methods and tools of measurement.*

Keywords: *social inequality, classes, social stratification, criteria for determining the class, social structure, class symbols.*

